

Огульчанський Б.Ю.

ЕВОЛЮЦІЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКОВСЬКОГО ТА ЇХ СУЧАСНЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються педагогічні і філософські погляди відомого вітчизняного філософа та богослова Василя Зеньковського. Розкриваються погляди Зеньковського на християнську антропологию як світоглядну основу педагогіки, його прагнення бачити в людині онтологічне ціле- особистість, його розуміння важливості релігійного виховання для становлення цілісної особистості.

Василь Васильович Зеньковський (1881-1962) - відомий філософ і богослов, цікавий нам з двох причин. За своїм походженням він - український мислитель (що він сам визнавав), майже половину свого життя провів в Україні, сформувавшись як діяч київської філософської і богословської шкіл. Актуальними є для нас і погляди Зеньковського, зокрема, у сфері філософської антропології і педагогіки. Через осмислення і сприйняття цих поглядів стає можливим для сучасника актуалізувати нашу культурну спадщину, забезпечити неперервність філософської і педагогічної традицій.

В.В.Зеньковський народився в родині шкільного вчителя в м. Проскурів (тепер Хмельницький). Дід його був православним священником, а батько - церковним старостою, тому Василь отримав сімейне релігійне виховання. Як багато хто з його сучасників, в епоху моди на матеріалізм він зазнав кризи віри. Вступивши на фізико-математичний факультет Київського університету, вже під впливом вітчизняних письменників, зокрема Гоголя, В.Зеньковський повернувся до свідомого релігійного життя. Закінчив він, однак, історико-філологічний факультет і був залишений працювати в університеті на кафедрі філософії. У 1910 р. Зеньковський стає головою Київського товариства з вивчення релігії та філософії. У 1912 р. захищає магістерську дисертацію на тему "Проблеми психічної причинності", й інтерес до психології на певний час визначає напрям його творчих зусиль. У 1915 р. Зеньковський стає професором Київського університету.

У революційні роки В.Зеньковський певний час був міністром віросповідань в Українській державі, очолюваній гетьманом П.Ско-

ропадським (спогади про це нещодавно опубліковані) [1]. Після приходу до влади більшовиків В.Зеньковський змушений був емігрувати, перебував спершу в Югославії, згодом у Чехословаччині, а з 1926 р. - в Парижі. Він брав активну участь у відкритті Паризького православного богословського інституту, де очолював кафедру філософії, а з 1944 р. і до самої смерті був деканом інституту.

Зазначимо, що під час другої світової війни В.Зеньковський пережив арешт і ув'язнення, після чого обрав сан священника. Висвятив його митрополит Євлогій у 1942 році.

Споглядаючи творчий шлях Зеньковського, бачимо його багатогранність. Важко виділити в ньому чисто філософський, педагогічний чи богословський етап. У В.Зеньковського органічно поєднувалися прекрасні знання європейської науки й вітчизняна духовна традиція. У 10-ті та на початку 20-х років він виступає більше як психолог, зокрема, дитячий психолог і педагог (крім дисертації, основні праці В.Зеньковського - "Соціальне виховання, його завдання і шляхи". - М., 1918 і "Психологія дитинства". - Лейпциг, 1924). Але і в названих працях В.Зеньковський розмірковує про світоглядні, філософські основи психології та педагогіки. Наступні значні роботи В.Зеньковського - "Російська педагогіка у ХХ столітті" (Белград, 1933) і "Проблеми виховання у світлі християнської антропології" (Париж, 1934) присвячені розкриттю методу і завдань педагогіки з позицій християнського світогляду. У цей період В.Зеньковський має активну педагогічну практику: окрім викладання в Православному богословському інституті, він також очолює Російський студентський християнський рух, є авторитетним духовним керівни-

ком молоді. Нарешті, 40-50-ті роки ХХ ст. для В.Зеньковського стали періодом кристалізації його філософських поглядів і ознаменувалися значними працями: "Історія російської філософії" (Париж, 1948, 1950) і "Основи християнської філософії" (т. 1, Франкфурт, 1960; т.2, Париж, 1964).

Характеризуючи в цілому творчість В.Зеньковського, відзначимо його філософський і світоглядний оптимізм. Він був переконаний в тому, що людина здатна поєднати пізнання і віру, розум і серце. Сам В.Зеньковський у своїй творчості з успіхом поєднував дані точних наук, концепції західноєвропейської філософії з інтуїцією віри і традицією православної культури.

В одній із порівняно ранніх його праць - "Психології дитинства" (1924) - бачимо, що автор, аналізуючи розвиток дитячої психіки, велику увагу приділяє соціальному і релігійному аспектам. При цьому основним засобом "соціального засвоювання", за В.Зеньковським, виступає творче сприйняття мови дитиною.

"Разом з мовою ми, непомітно для себе, засвоюємо форми мислення, як вони закарбувалися в мові, засвоюємо цілу систему ідей, вірувань - розуміння світу і людини. Усе, що зберігається в скарбниці народного духу, - все це струмує в душу дитини за допомогою мови, яка є в цьому смислі головним провідником скарбів народного духу в дитячу душу. У мові відображається історія народу, його характер; тому ніщо не може так добре і безпосередньо ввести в народну душу, як мова, яка немовби всотує в себе музику народної душі. Дитина, опановуючи мову народу, серед якого вона живе, входить поступово в цю потаємну музику народної душі; ще не усвідомлюючи, не роздроблюючи того, що вона опановує, дитина стає вже здатною до музичного "вслуховування" в народну душу, здатною до безпосереднього злиття з тим, чим живе народ" [2].

Говорячи про релігійне життя дитини, Зеньковський підкреслював, що воно є об'єктивною психічною реальністю, яку неможливо не враховувати в дитячій психології. Основним релігійним почуттям є "безпосереднє почуття Бога, живе відчуття його близькості, переживання зустрічі душі з Богом" [3]. Природне релігійне життя дітей не виводиться з їхньої біології, воно не є вторинним, а посідає основне місце в системі душі.

За словами В.Зеньковського, *"релігія, як психічна функція, не може бути вилучена з*

душі людини; людина, яка втрачає "віру", не втрачає потреби в релігії і часто, за словами Достоевського, "вірує" у своє "невір'я". У сучасному суспільстві, в якому так поширене безвір'я, психічна потреба релігії задовольняється цілою низкою сурогатів. Ця психічна нездатність до відкидання релігії найпереконливіше свідчить про те, що релігія є глибокою і внутрішньою необхідною функцією нашої душі" [4].

В.Зеньковський пише про те, що необхідно навіювати дитині релігійні образи, інакше вона сама створюватиме їх. І це має робитися таким чином, щоб впливати більше на серце, ніж на розум, аби основне дитяче релігійне почуття не згасало і не слабшало.

Розглядаючи психологічну й педагогічну спадщину В.Зеньковського, зауважимо, що його становлення як ученого відбувалося під впливом німецької школи. Німецька школа, представниками якої в ХІХ ст. були такі визначні психологи, як Вундт, Фехнер, педагоги Фребель, Герберт, Штерн, у своїй основі прагнула об'єктивного сприйняття людської психіки, у своїй практиці спиралася на те, що раціонально пізнається в людині. Із часом В.Зеньковський подолав односторонність німецької школи.

Німецька школа тісно пов'язана з такою широкою течією в педагогіці, як *натуралізм*, що зазнавав із боку Зеньковського серйозної критики. Психологічний і педагогічний натуралізм - напрям у педагогіці, який сформувався під впливом Руссо. Його апологети стверджували, що в самій дитині є всі ті природні сили, які необхідні для її розвитку й виховання.

"Особливість педагогічного натуралізму, при регуляції виховання на основі природних рухів дитини, полягає в запереченні дії Бога при дозріванні дитини... Це помилка, за яку ми дорого розплачуємося. Найяскравіше цей задум помітний у Руссо, і в цьому ж видно патетичний мотив усього просвітництва: через школу, без Бога створити "здорову, нормальну" людину" [5].

Головна проблема натуралізму, за В.Зеньковським, полягає в тому, що він не спроможний обґрунтувати і осмислити те, на чому тримається вся педагогіка - нашу віру в дитину [6]. "Із натуралістичної точки зору можна вірити в ті чи інші сили в людині при правильному їх розвитку, поклатись на "характер", на розвинений інтелект, в цілому на різні функції духу, - але нема у що вірити

далі, тому що сама особистість є "продукт еволюції". Особливо внутрішньо суперечлива радянська педагогіка (що є теж натуралістичною), за самовизначенням цілком матеріалістична, і, водночас, вона робить ставку на героїзм, сили духу для революційного перетворення світу.

Що ж є альтернативою педагогічному натуралізму?

Відповідь свою о. В.Зеньковський обґрунтовує тим, що педагогіка має реалізувати в дитині не лише тимчасові цілі, але й допомагати розкриттю сенсу буття, що неможливо без релігійного погляду на проблему. Всіляке уникання питання про сенс земного буття в педагогіці, за В.Зеньковським, не є нейтральним щодо релігії, а позицією, яка свідомо ігнорує духовні сенси в педагогічній практиці.

Історична причина безрелігійного буття тогочасної європейської педагогіки, за В.Зеньковським, полягає в тому, що шляхи гносеології - теорії і практики пізнання та релігії і пов'язаним із нею духовним пошуком істотно розійшлися в Західній Європі ще в передренесансну епоху [7]. Значною мірою це трапилося внаслідок некритичного сприйняття філософії Арістотеля. Бачення світу в аристотелізмі є самодостатнім, воно визріло поза Об'явленням, поза Благою Вістю, воно і не вмещало їх у собі - шляхи віри і знання явно розходилися. "Природного розуму" цілком достатньо для пояснення видимого світу, для оперування в ньому та його зміни. Духовний простір і життя в ньому стає повністю трансцендентним, ізольованим від світу цього. І тоді настає той трагічний розкол, секуляризація європейської культури, яка і привела врешті-решт до приземленості і прагматичності світської педагогіки.

Що ж натомість пропонує В.Зеньковський? По-перше, слід сказати, що опорою педагогіки, за В.Зеньковським, є не *психологія*, а *антропологія*. Термін "антропологія" означає важливість цілісного сприйняття людини. Таким сприйняттям є християнське сприйняття ТНґ ЯКє бачить у серцевині людини духовну основу. В основі християнської антропології лежить вчення про образ Божий в людині. Людина постає у "світлі Христовому": "Треба відкинути всю периферію душі, часто похмуру, брудну, неприйнятну, треба добратися до образу Божого - і тоді бачимо ми людину в новому світлі" [8].

Вчення про образ Божий покликано розкрити єдність людини і світу, людини і людства в самій серцевині людського ества. За В.Зеньковським, основне вираження образу Божого в нас - наявність онтологічного цілого, "*особистості*". Людина не зводиться до суми елементів її емпіричної, феноменальної природи. Необхідно розрізнити глибоке особистісне "я" як лоно самосвідомості, як центр духовного життя, як непохідне самобачення - і емпіричне "я" як центр нашої емпіричної самосвідомості, який поза сумнівом виводиться із емпіричного досвіду [9]. Суттєвим проявом особистості є наявність сутнісної свободи.

Опора на вчення про образ Божий, на вчення про особистість як сутнісне людське "я" неможлива без відповіді на запитання: як у процесі педагогічної практики стає можливим цілісне об'єднання всіх сил душі духовною основою людини - особистістю. Вище ми вже відзначали критику В.Зеньковським раціональної і натуральної педагогіки. У пізнавальній силі людини християнська антропологія окрім розуму виокремлює також серце. Вчення про "зір серця", про те, що серцю відомо багато, про що не підозрює розум, належить до основоположних ідей усіх, хто писав про духовне життя [10]. Робота духу не може відірватися від нашого "серця", наших почуттів і пошуків, від нашого внутрішнього стану. У розвитку духовного життя здійснюється в тому чи іншому обсязі воз'єднання двох джерел пізнання [11].

При цьому принцип цілісної особистості в людині дозволяє формулювати завдання виховання дитини як розкриття її особистості, але не в лініях т. зв. "гармонічного" розвитку ества, а в лініях внутрішньої ієрархічності. При цьому фізичне, психічне, соціальне життя людини цілісно поєднується і підпорядковується духовному.

Відзначимо й те, що у своїй педагогічній системі В. Зеньковський приділяє значну увагу естетичному вихованню. Він наголошує на тому, що в красі, у прекрасному образі міститься величезна перетворююча сила. Особливе значення естетичне виховання має для виховання культури почуттів у підлітків і в молоді [12], у перетворенні еросу в енергію творчих сил людини. При цьому естетичне виховання має бути глибоко поєднане і підпорядковане релігійному і моральному вихованню в благодатному середовищі Церкви. Тоді воно може бути провідником істинного Преображення людини.

Підсумовуючи, ще раз підкреслимо основні положення антропології і педагогіки В.Зеньковського, які заслуговують на увагу.

1. Основним стрижнем буття людини є її особистість, яка проектується в духовному житті людини і не зводиться до її емпіричних проявів.

2. Важливим чинником психічного становлення дитини є соціальний та релігійний аспекти. Соціальний розвиток дитини відбувається великою мірою завдяки засвоєнню мови народу. Релігійне виховання, яке є невід'ємною складовою виховної системи, має опиратися на живе релігійне почуття і засвоєння дитиною релігійних образів, які сприяють укоріненню цього релігійного почуття.

3. Опорою педагогіки є християнська антропологія і її вчення про образ Божий в людині. Виявлення образу Божого в людині

здійснюється через цілісний, гармонічний розвиток всіх сил людської душі, в поєднанні розуму і серця і при підпорядкуванні фізичного, психічного та соціального життя духовному.

Завершимо цей короткий огляд творчості протопресвітера В.Зеньковського його словами, сказаними наприкінці життя, які свідчать про його ставлення до життя і устрій його душі, що допоміг йому так творчо і глибоко поставити завдання, які й нині для нас є актуальними:

"Ось мені 80 років виповнилося, і в душі моїй, коли я думаю про своє життя, радощі: стільки світла було в моєму житті, стільки душ я пізнав і полюбив, а музика, світ ідей? Усе це від землі, в усе входимо гаряче (іноді схопить журба), але я дякую Богові за своє життя. Дай Вам Бог любити життя".

1. Зеньковський В. Пять месяцев у власти. Воспоминания. - М., 1995.

2. Зеньковський В. Педагогика детства. - Екатеринбург, 1995. - С. 43.

3. Там само. - С. 201.

4. Там само. - С. 202.

5. Зеньковський В. Педагогика. - Париж-Москва, 1996. - С. 17-18.

6. Зеньковський В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. - М., 1993. - С. 12.

7. Зеньковський В. Основы христианской философии. - М., 1996. - С. И.

8. Зеньковський В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. - М., 1993. - С. 41.

9. Там само. - С. 45.

10. Зеньковський В. Основы христианской философии. - М., 1996. - С. 34.

11. Там само. - С. 38.

12. Зеньковський В. На пороге зрелости. - М., 1991.

Bogdan Ogulchanskiy

THE EVOLUTION OF ANTHROPOLOGICAL AND PEDAGOGICAL VIEWS OF VASYLY ZENKOVSKIY AND THEIR CONTEMPORARY MEANING

The pedagogical and philosophical views of well-known native philosopher and theolog are considered in the article. The views of Zenkovskiy on the significance of Christian anthropology as the Weltanschauung basic of pedagogics and on the importance of vision in a man the ontological unity - the personality, on the importance of religious upbringing for coming into being of entire personality are revealed.